

KUR'ÂN'DA "BİRR" KAVRAMI ve TAsDİK SİSTEMİNDEKİ YERİ

Türkçemize "iyilik" olarak çevrilen "birr" kelimesini mercek altına aldığımızda, Kur'ân'ın önceki kitapları tasdiki ile ilgili önemli bir terim olduğunu fark etmemiz işten bile değildir. Bu sebeple artık birr kelimesinden ziyade, "birr kavramı"ndan söz etmek gerekir.

Kur'ân'ın kendinden önceki kitaplarla ilişkisi tasdik, tebyin ve nesh kavramları üzerine bina edilmiştir. Bu kavramlardan ilki olan tasdik kavramını anlamamızda bazı önemli kelimeler öne çıkmakta ve terimleşmektedir. Bunlardan biri "ısr" (إِصْر) kelimesidir ve bu kelime Âl-i İmrân Suresi'nin 81. ayetinde tanımlanarak terimleştirilmiştir:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَضْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَضْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

Allah nebîlerden kesin söz aldığında şöyle demiştir: "Size Kitap ve hikmet veririm de elinizde olanı onaylayan bir elçi gelirse kesinlikle ona inanacaksınız ve destek vereceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Bu ağır yükü (ısr) yüklediniz mi?". Onlar da "Kabul ettik" demişlerdir. Allah: "Siz buna şahit olun, sizinle beraber ben de şahidim" demiştir. (Âl-i İmrân 3/81)^[1]

Görüldüğü üzere kelime manası itibarıyla "ağır yük" anlamına gelen "ısr" kelimesi, ayette tanımlanmış ve "eldeki mevcut kitabı tasdik edici olarak gelecek olan elçiye inanma ve destek verme sözü ile yüklenen sorumluluk" şeklinde özel bir anlam verilerek terimleştirilmiştir. Ayete göre bu sorumluluğu Allah'a söz vererek yüklenen nebîler ve dolayısıyla onların gönderildiği toplumların artık yeni bir görevleri vardır: "yeni gelecek elçinin tebliğ edeceği ayetlerin, kendilerindeki kitabı tasdik edip etmediğini kontrol etme ve ediyorsa bu yeni gelen elçiye uyup destekleme". Ayette bu sözün nebîlerden alındığının belirtilmesi, nebî kavramının "vahiy almak üzere seçilmiş kişi" olma özelliğine vurgu yapılması sebebiyledir. Yani bu söz, nebîlere vahyedilerek gönderilen kitaplar vasıtası ile alınmıştır. Bu kitapların muhatabı olan toplumlar da kitaplarına iman etmek ve uymakla bu sözü ikrar etmiş olmaktadırlar.

Tesbitlerimize göre Kur'ân'daki tasdik kavramıyla ve dolayısıyla "ısr" kelimesi ile yakın ilişkisi olan bir diğer kelime de "birr" (بِرٌّ) kelimesidir. Yazımızın konusu, "birr" kelimesinin anlamı ve tasdik sistemi içerisindeki yeri olacaktır. "Birr" kelimesinin "ısr" kavramı ile sıkı ilişkisi sebebiyle yazımız boyunca sıklıkla "ısr" kavramına ve Âl-i İmrân 81. ayete atıf yapılacağını değerli okurlarımızın dikkatlerine sunarız.

1. "Birr" Kelimesinin Sözlüklerdeki Anlam Çerçevesi:

a. Kara (Parçası) ve Genişlik Anlamı (Berr):

Kelime Kur'ân'da, بَرٌّ (berr) formunda "deniz" kelimesinin zıddı olan "kara" anlamında 12 yerde geçmektedir.^[2] Kelimenin bu kullanımından dolayı, "genişlik" anlamını ihtiva ettiği sözlüklerde bildirilmektedir. Hatta Arap dilinde bu çerçevede kullanımlarının mevcut olduğunu görmekteyiz: Genişliğinden dolayı çöle بر (berr) dendiğini ve bu bağlamda غسل البر (asel ul-berr) ifadesinin çöl balı, نبات البر (nebat ul-berr) ifadesinin çöl bitkileri anlamında kullanıldığını tesbit etmekteyiz.^[3] Yine "dört duvar arasından dışarı çıkmak, evden çıkmak" anlamında خرجت برا (haractu berren - genişliğe, açıklığa çıktım) şeklinde kullanıldığını görmekteyiz.^[4] Benzer şekilde geniş bir alana yayılmasından ötürü buğdayın bir isminin de بُرٌّ (burr) olduğu yine sözlüklerin verdiği bilgiler arasındadır.^[5]

b. Geniş İyilik - İtaat Anlamı (birr):

Ragıp El-İsfahani, "berr" kelimesinin "kara" manasına gelmesinde "genişleme (tevessül)" anlamının olduğu düşünülerek "iyilik/hayır işlemede genişleme, bol iyilik yapma" anlamına gelen بَرٌّ (birr) kelimesinin türetildiği bilgisini paylaşmaktadır.^[6] Nitekim aynı müellif "kul Allah'a itaatinde genişledi, bolca itaat etti"

anlamında بَرَّ العبد ربه (berra'l-abdu rabbehu) dendiğini aktarmaktadır.

c. Doğruluk (sıdk) Anlamı:

Yine İsfahani Müfredatında "birr" kelimesinin "sıdk" yani "doğruluk, doğru sözlülük" anlamında kullanıldığını çünkü genişlemiş hayrın bir bölümünü "sıdk"ın oluşturduğunu bildirerek,^[7] bu anlamdaki kullanımlarını da بَرَّ فِي قَوْلِهِ (berra fi kavlihi - sözüne sadık oldu), بَرَّ فِي يَمِينِهِ (berra fi yeminihi - yeminine sadık oldu) şeklinde nakletmektedir.^[8]

2. "Birr" Kelimesinin Kur'ân'daki Kullanımları:

Kelime بَرَّ (birr) formunda Kur'ân'da 8 kere kullanılmıştır.^[9] Bu kullanımlardan ikisi mü'minler bağlamındadır ve bu iki ayet kelimenin zıt anlamlılarını da vererek "birr" kelimesinin anlamını ortaya koymasından önemlidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا ن قَوْمٍ أَن صَدَّقْتُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Ey inanıp güvenenler, Allah'a kulluğun simgelerine, haram ayına, hac kurbanına, gerdanlıkları kurbanlara ve Rablerinin ikramını ve rızasını aramak için Kabe'ye yönelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'dan men eden bir topluluğa duyduğunuz öfke, sakın sizi aşırılığa sevk etmesin. "Birr" ve takvada yardımlaşın ama günahla ve taşkınlıkta yardımlaşmayın. Allah'tan çekinerek kendinizi koruyun çünkü Allah'ın cezası pek ağırdır. (Mâide 5/2)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجُوا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجُوا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

Ey inanıp güvenenler! Sakın günah, düşmanlık, elçiyeye karşı gelme konularında aranızda gizli konuşma yapmayın. Ama "birr" ve takva konusunda yapabilirsiniz. Birgün topluca huzuruna çıkarılacağınız Allah'tan çekinerek kendinizi koruyun. (Mucadele 58/9)

Her iki ayette de البر (el-birr) kelimesinin zıddı olarak "günah" anlamına gelen الإثم (el-ism) kelimesi geçmektedir. O halde "birr", "yapılmadığı zaman günah olacak türden bir iyilik" anlamında olmalıdır. "Birr" in gerçekleşmemesinin günah olması "birr" kapsamına giren iyiliklerin herkesçe bilindiğini ve yapılması gerekliliğinin de genel kabul gördüğünü gösterir. Ayrıca her iki ayette de "birr" ile yapılması tavsiye edilen fiiller, "yardımlaşma" (تعاون), "kulistleşme" (تناسل) gibi birden fazla kişinin karşılıklı olarak ve birlikte yaptığını bildiren fiillerdir. Bunlar, yapılan eylemin kısa zamanda yayılmasına sebep olacak fiiller olduğundan "birr" kelimesinin yayılma ve genişleme anlamına atıfta bulunuyor olması gerekir. O halde "birr" kelimesinde, "etkisi topluma yayılarak genişleyecek olan ve yapılmadığı takdirde günah sayılan özel bir İYİLİK" anlamını görmemiz gerekir.

Ayrıca yukarıdaki Mâide Suresi'nin ikinci ayetini, ilk ayetinden okumaya başladığımızda müminlerin Allah ile yaptıkları sözleşmelerinden bahsedildiğini ve bu kapsamda onlara üçüncü ayette sayılacak olan haramlardan önce, çeşitli uyarıların yapıldığını görmekteyiz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُشَلَىٰ عَلَيْكُمْ غَيْرِ مُجَلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Ey inanıp güvenenler, AKİTLERİNİZİN GEREĞİNİ YERİNE GETİRİN. (Aşağıda) okunacak olanlar dışındaki en'am size helâl kılınmıştır ama ihramlı iken avladığınızı helal görmeyin. Allah istediği hükmü verir. (Mâide 5/1)

"Birr" kelimesinin geçtiği Mâide Suresi ikinci ayette de uyarılara devam ediliyor ve haramlar sayılmaya başlanmadan önce "birr" ve "takva"da yardımlaşma emrediliyor. Burada görüyoruz ki; emredilen "birr", yani iyilik, "verilen söze sadık kalma (sıdk)" ile yerine getirilebilecek, aksi halde günaha girilecek bir iyiliktir. Kelimenin yukarıdaki Mücadele Suresi 9. ayette geçen elçiye isyan (مَعْصِيَتِ الرَّسُولِ) ile olan zıtlığı da içerdığı bu "sıdk" (doğruluk, yeminine, sözüne bağlılık) anlamından dolayı olmalıdır. Bunu biraz ileride başka ayetlerde de göreceğiz.

Kelime bir ayette Allah'a nispet edilmiş, O'nun sıfatlarından biri olarak "geniş iyilik sahibi" anlamında البير (el Berr) şeklinde kullanılmıştır.^[10]

İsm-i fail formunun çoğulu olan أبرار (ebrar) kelimesi ise "iyiler" anlamında 6 kez geçmektedir.^[11] Bunların altısında da cennetteki kişilerin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Bir yerde yazıcı meleklerin vasfı olarak diğer bir çoğulu olan بررة (berera) şeklinde^[12] karşımıza çıkan kelime, iki ayette iyilik yapmak anlamında fiil formunda,^[13] iki ayette de "anne babaya iyilik yapma" anlamında kullanılmaktadır.^[14] Meryem Suresi'nde bulunan bu iki ayetteki kullanım, kelimenin diğer iyilik anlamındaki kelimelerden hangi bağlamda ayrıldığını anlamamız bakımından önemlidir:

وَبِرًّا بِالَّذِيهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا

Anasına ve babasına iyilik ederdi; zorba (cebbar) ve dik kafalı değildi. (Meryem 19/14)

وَبِرًّا بِالَّذِيهِ وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا

Bana, anama iyi evlat olma görevi yükledi; zorba (cebbar) ve asi biri yapmadı. (Meryem 19/32)

İlkinde Yahya, ikincisinde İsa aleyhisselamdan bahseden ayetlerde "berr" kelimesi anne - baba ile (İsa a.s. için elbette sadece anne) kullanılarak onlara iyilik yapma anlamını almıştır. Ancak başka ayetlerde anne-babaya iyilik, "ihسان" kelimesi ile geçmekte ve emredilmektedir. Öyleyse bu ayetlerde "birr" kelimesi ile kullanımının bir farkı olmalıdır. Kelimenin daha önce gördüğümüz ayetlerdeki "günah" kelimesine olan zıt anlamını devreye soktuğumuzda burada "birr" kelimesi ile ebeveyne yapılmadığı takdirde günah sayılacak türden bir iyilik kastediliyor olmalıdır. Yani toplumda her-

kesin kötü gördüğü ve yapıldığı takdirde Allah katında da vebali olan davranışlardan kaçınılması anlamında "birr" kelimesi kullanılmaktadır. Yine kelimenin sözlük anlamlarından birinin de itaat olduğunu Müfredat'a dayanarak belirtmiştik. Her iki ayetin devamında bulunan zorba (cebbar) olmama ifadesinden ve ayetlerin birinde عصي (isyan etme) ve diğerinde de شقي (asi, bedbaht) kelimelerinin kullanılmasından dolayı, bu ayetlerdeki kelimenin kullanılması, "yapılmaması durumunda günaha sokacak bir itaat yani anne-babaya davranışın evrensel ölçülerine uyma anlamında bir İYİLİK" olgusunun baskın olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece, "iyilik" anlamına gelen "birr" kelimesinin sözlüklerde zikredilen ve Kur'an'da yer verilen anlam alanının içerisinde şu özelliklerin bulunduğunu tesbit etmiş oluyoruz: "Genişleme ve yayılma", "doğruluk, doğru sözlülük, söze sadakat" ve "itaat". O halde şimdi de kelimenin tasdik bağlamında Kur'an'da Rabbimiz tarafından nasıl terimleştirildiğini görmeye çalışalım:

3. "Birr" Kelimesine Kur'an'ın Yüklediği Terim Anlamı ve Tasdikle İlişkisi:

"Birr" kelimesinin, Kur'an'ın kendinden önceki ilahî kitapları tasdik etmesi ve ehl-i kitabın musaddik olarak gelecek olan yeni elçiye inanma ve yardım etme sorumluluğu (ısr) bağlamında değerlendirildiğinde özel bir anlam taşıdığı dikkati çekmektedir. Bunu Bakara Suresi'nin şu ayetlerinde görebiliyoruz:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي
أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَأَمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ
وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَالْبَاطِلُ بِالْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ
وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ

**Ey İsrailoğulları! Size olan nimetimi aklınızdan çıkar-
mayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size
verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.
Sizin yanınızda olanı (Tevrat'ı) onaylayıcı olarak indirdi-
ğime (Kur'an'a) inanın. Onu görmezlikten gelenlerin ilki
olmayın. Ayetlerimi geçici bir bedele karşılık satma-
yın. Yalnız benden çekinerek kendinizi koruyun. Hak-
kı, bâtıl kılığına sokmayın; bile bile hakkı gizlemeyin.
Namazı tam kılın, zekâtı verin; rükû edenlerle birlikte
rükû edin. Hem Kitab'ı okuyorsunuz, hem de insanlara
"Birr"i emredip kendinizi unutuyorsunuz, öyle mi? Hiç
aklınızı kullanmaz mısınız?" [Bakara 2/40-44]**

44. ayette geçen "Kitab'ı okuyor durumda olduğunuz
halde insanlara "birr"i emredip kendinizi unutuyor mu-
sunuz?" ifadesi konumuz açısından çok önemlidir. Bu
ifadeden ne kast edildiğini düşünmemiz gerekir. Yani
İsrailoğulları insanlara "birr"i emrettikleri zaman ger-
çekte neyi emretmiş olmaktadır?

Yukarıdaki ayetler dikkatli bir şekilde okunduğunda
"birr" ile kast edilenin ne olduğu açıkça görülebilmek-
tedir. Ayetlerde adeta Âl-i İmrân Suresi 81. ayette tanımlan-
ılan "ısr" kavramından bahsedildiği dikkatli gözlerden
kaçmayacaktır. Zira Allah'a verdikleri "söz" hatırlatılarak
İsrailoğulları'nın Tevrat'ı tasdik edici olarak indirilen yeni
kitaba iman etmeleri istenmektedir. Aksi takdirde bu ger-
çeği görmezden gelen ilk kişiler olacakları, dolayısıyla
Allah'ın kendilerinden aldığı o büyük sözü yerine getir-
memiş olacakları konusunda uyarılmaktadırlar. "Namazı
tam kılın ve ruku edenlerle ruku edin" denilerek adeta,
"beklediğiniz elçi budur, ona katılın, ve siz de onun bera-
berindeki müminlerle gerektiği gibi Allah'a kulluğunuzu
yerine getirin" denmektedir. O halde burada anlatılanlar
Âl-i İmrân Suresi 81. ayette tanımlanan ısr yükünün içe-
riği, yapılması istenen de "ısr" yükünden kurtulma yani
musaddik rasule uyma ve ona yardımcı olmasıdır.

Ayrıca "insanlara "birr"i (البر) emredip kendinizi unu-
tuyorsunuz, öyle mi? Hiç aklınızı kullanmaz mısınız?"
ifadesinden, insanlara bir takım uyarı ve nasihatlerde
bulunacak konumda bulunan bilgi sahibi kişilerin konu
edildiği anlaşılmaktadır. Bu kişiler elbette İsrailoğulla-
rı içerisindeki kendi kitaplarını iyi bilen, gelecek kitabı

araştırıp kendi kitaplarını tasdik edip etmediğini görebil-
ecek bilgi ve birikime sahip olan, alim ve önde gelen ki-
şiler olmalıdır. Ayetin sonundaki "kitabı okuduğunuz hal-
de" (وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ) ifadesi de bu kişilerin ellerindeki
kitabı iyi bilen âlim kişiler olduklarını göstermektedir.
Ayrıca gelen yeni kitabın kendi ellerindeki kitabı tasdik
ettiğini görmezden geldikleri takdirde bunu yapanların
"ilki" olmaları da bu kişilerin din konusunda önde gelen
kişiler olduklarının delilidir. Adeta "siz böyle yaparsanız
sizi takip eden insanlar ne yapar" denmektedir.

Dahası; 40. ayetten itibaren anlatılan "Allah'a verilen sö-
zün tutulması, Tevrat'ı tasdik eden Kur'an'a iman edilmesi,
bu gerçeğin görmezden gelinmeden tüm diğer müminlerle
birlikte hareket edilmesi (namaz), yani bir anlamda yeni
elçiye destek ve yardımcı olunması ifadelerinin ardından
"birr"i emretmekten ve kendilerini unutmaktan bahsedil-
diğine göre tüm bu sayılanların "birr" kavramı içerisine
girdiğini görmemiz gerekir. Yani muhatap alınan kişilerin
insanlara emrettikleri şeyler bu anlatılanlar olmalıdır. Di-
ğer bir deyişle, İsrailoğullarının bilgileri insanlara sürekli
üzerlerindeki "ısr" yükünü hatırlatmakta ve Tevrat'ı tasdik
eden kitapla birlikte gelecek elçiye karşı olan yükümlülük-
lerini dile getirip, bu sözü gerçekleştirmelerini istemek-
tedirler. İnsanlara emrettikleri ve Rabbimizin bu ayetler-
de "el-birr" dediği bu olmalıdır. Buna göre "el-birr; "ısr"
yükünden kurtulmanın gereğini yapmak ve böylece Allah'a
verilen sözü tutmaktır." Bilgileri ve iman akideleri gereği
insanlara bunu emredip duran bu kişiler, bekledikleri ge-
lince bu emrettikleri şeyi "ilk görmezden gelen" kişiler
olmuşlar yani "kendilerini unutmışlardır". Oysa ilk önce
"birr"i gerçekleştirip "ısr" yükünden kurtulacak olanlar bu
kişiler olmalıydılar ki halk da peşlerinden gitsin.

Bu ayetlerde "birr" kelimesinin anlam çerçevesi içinde
bulunan "sıdk" (doğruluk, sadakat) ve "tevessü" (geniş-
leme) anlamlarının son derece bariz olduğu görülmek-
tedir. Zira kendi kitaplarında Allah'a verdikleri söz yani
"ısr" yükümlülüğü mevcuttur. Bu sözü tutmaları "birr"
kavramının "sıdk" anlamıyla örtüşmektedir. Önder kişi-
lerin bu yükümlülüklerini yerine getirmeleri durumun-
da peşlerinden büyük kitleler halinde yeni elçiye tabi
olacak kişilerin gelecek olması da "tevessü" anlamıyla
uyumludur. Yani "el-birr" kavramı, gerçekleştirilmesi
(Allah'a verilen sözün tutulması) bakımından "sıdk" an-
lamını, sonuçları bakımından "tevessü" anlamını taşı-
maktadır. "Birr" kelimesinin "ism" (إِثْم) kelimesinin zıddı
olması bakımından ele alınması da sözün tutulmaması-
nın günah olarak değerlendirilmesi gerektiği yani Allah
katında bir ebalinin bulunduğunu gösterir. Ayrıca "birr"i

gerçekleştirmek demek elçiye ve kitaba uymak, dolayısıyla "itaat" demek olduğundan "birr" in itaat anlamı da hayata geçmiş olacaktır.

Kıscası bu ayet grubunu iyi değerlendirdiğimizde Rabbimizin "el-birr" ifadesini terimleştirdiğini ve kelimeye, "Allah'a verilen sözün tutulup *ısr* yükünden kurtulmak için gerekenlerin yapılması" anlamını yüklediğini görebiliyoruz.

Şimdi ileride göreceğimiz ayetlerdeki "birr" ifadelerini daha kolay konumlandırabilmemiz için Bakara Suresi'nin bu ayetlerine biraz daha yakından bakalım ve "birr" kavramının özelliklerini yakından görmeye çalışalım:

وَأَوْفُوا بَعْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ (Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim): "Birr" kavramı kendilerine kitap verilenlerden alınan sözle ilgilidir. Bu söz Âl-i İmrân Suresi 81. ayette geçen "misak" olmalıdır. (Birr'in verilen sözlerle ilgisi anlamında Mâide Suresi 1-2. ayetleri hatırlanmalıdır.)

Kur'ân'daki her kavram yine Kur'ân tarafından açıklanmıştır. Rabbimiz hiçbir kavramın içini insanların doldurmasına izin vermeyerek tanımlamaları ve detaylandırmaları bizzat kendisi yapmıştır.

وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (Yalnız Benden korkun): "Birr"i yerine getirebilmek için Allah'tan başkasından korkmamak gerekir. Allah rızası tercih edilmeyecek olursa gerçeklerin az bir dünyalık menfaat karşılığında gizlenmesi sonucu ortaya çıkacaktır. Yapılmamasının günah olması da bunu gerektirir.

وَأَمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ (Sizin yanınızda olanı (Tevrat'ı) onaylayıcı olarak indirdiğime (Kur'ân'a) inanın): "Birr" in gerçekleşmesi için tasdik sisteminin devreye sokulması ve gelen kitabın öncekini tasdik eden (musaddik) kitap olduğu tesbit edilerek ona iman edilmesi gerekir. Böylece Âl-i İmrân Suresi 81. ayetteki "ısr" yükü, "birr" gerçekleştirilerek ortadan kaldırılmalıdır.

وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا (Onu görmezlikten gelenlerin ilki olmayın. Ayetlerimi geçici bir bedele karşılık satmayın): Kitabın musaddik olduğunu görmek için ehli kişiler için son derece kolaydır zira ancak bile bile ve dünyalık bir karşılık için gizlenebilir. Bu da "ısr" yükünün ortadan kalkmasını dolayısıyla "birr" in

gerçekleşmesini engelleyecektir. Bu fiilin uygulamalarını birçok ayette göreceğiz.

وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ (Yalnız benden çekinerek kendinizi koruyun): "Birr" kavramı takva ile ilgilidir. Zira takva, Allah'a olan sorumluluğun yerine getirilmesidir. Bu da verilen sözü tutmayı içerir. Allah'a verilen sözün tutulabilmesi için Allah'tan geldiği iddiasını taşıyan kitaba ve elçiye dikkatli yaklaşılması gerekir.^[15] Âl-i İmrân Suresi 81. ayette Allah'a verilen sözün yüklediği sorumluluğun bilincinde olarak (takva) tasdik ilişkisi araştırılmalıdır.

وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (Hakkı, bätül kılığına sokmayın; bile bile hakkı gizlemeyin): "Birr"i yerine getirmemek ancak, tasdik sisteminin çalıştırılmaması için apaçık gerçeklerin üzerlerinin örtülmesi, tasdik edici ayetlerin ilgili oldukları konudan uzaklaştırılması, varlığı açıkça görülen tasdiki kabul etmemek için türlü bahaneler uydurma ve hedef sapıtırma faaliyetleri ile mümkün olabilir. Bu durumu Rabbimiz "hakkı bätül ile gidyirmek" ve "bile bile gerçekleri gizlemek" şeklinde ifade etmektedir. Bu fiilin uygulamalarını diğer ayetlerde göreceğiz.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (Namazı tam kılın, zekâtı verin; rükû edenlerle birlikte rükû edin): Namazın tam kılınması (imanın göstergesi olduğundan) bireysel anlamda Allah'a kulluğun eksiksiz yerine getirilmesini, zekâtın verilmesi maddî anlamda nebîye destek verilmesini, rükû edenlerle rükû etme ise yeni nebî ile birlikte hareket etmeyi, toplu halde ibadeti gerektirmektedir. Bunun önemini kıblenin değiştirilmesi olayında göreceğiz. Bu konuların tamamı Âl-i İmrân Suresi 81. ayetteki "ısr" yükünde bahsi geçen, "gelecek elçiye destek verme" ile ilgilidir.

Kur'ân'daki her kavram yine Kur'ân tarafından açıklanmıştır. Rabbimiz hiçbir kavramın içini insanların doldurmasına izin vermeyerek tanımlamaları ve detaylandırmaları bizzat kendisi yapmıştır.^[16] Detaylara ulaşmak için de ayetin ayetlerle açıklandığı metodu Kur'ân'a yerleştirmiş ve ilgili ayetlerle de bu metodu bizlere öğretmiştir. Rabbimizin kitabına koyduğu bu metod gereği "birr" kavramının "Allah'a verilen sözün tutulup *ısr* yükünden kurtulmak için gerekenlerin yapılması" anlamına geldiği ile ilgili tesbitimizi destekleyen başka ayetler de olmalıdır. Ancak "el-birr" ifadesinin yer aldığı diğer ayetlere geçmeden önce İsrailoğullarının gelen yeni kitaba karşı takındıkları tavrı ve sebebini bizlere bildiren şu ayetleri görmemiz yerinde olacaktır:

بِسْمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبُذِّبُوا بِغَضَبِ عَلِيِّ غَضَبِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Kendilerini ne kötü sattılar! Allah, seçtiği bir kuluna iyilik edip Kitap indirdi diye, kıskançlıktan Allah'ın indirdiği her şeye kendilerini kapadılar. Başlarına gazap üstüne gazap geldi. O kâfirlerin hak ettikleri, alçaltıcı bir azaptır. Onlara, "Allah'ın indirdiğine inanıp güvenin!" denince, "Biz bize indirilene güveniriz!" der, gerisini görmezlikten gelirler. Hâlbuki o, tümüyle gerçektir ve yanlarındakini onaylayıcı özelliktedir. De ki "Kitabınıza inanıyordunuz da şimdiye kadar Allah'ın nebîlerini ne diye öldürüyordunuz?" (Bakara 2/90-91)

Dikkat edilirse İsrailoğulları Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik ettiğini görmüş ancak sırf kendilerinden olmayan birine indirildi diye kıskançlıktan ona uymamışlardır. Bu kıskançlık durumu, "az bir dünyalık menfaat, geçici bedel" (ثمنًا قليلا) ile örtüşmektedir. Konuya açıklık getiren bir başka ayet grubu da şöyledir:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبَسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُرُونَ بِالْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أَنْزَلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجِهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ وَلَا تُوْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنْ الْهُدَى هَدَى اللَّهُ أَنْ يُؤْتِيَ أَحَدٌ مِمَّنْ أَوْ تَبِعَ مَا أَوْتَيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنْ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Ey Ehl-i Kitap! Allah'ın ayetlerini ne diye örtüyorsunuz, hâlbuki doğru olduklarına şahitsiniz? Ey Ehl-i Kitap! Gerçeği neden gerçek dışı gibi gösteriyor, bile bile gerçeği gizliyorsunuz? Ehl-i Kitaptan bir kesim de der ki "Şu müminlere indirileni günün başında kabul edin, sonunda reddedin, belki vazgeçerler. Dininize uyandan başkasına güvenmeyin!" De ki "Yol Allah'ın yoludur. Bütün bunları; size verilenin bir dengi başkasına verildi veya Allah katında size karşı delil getirirler diye mi yapıyorsunuz?" De ki "Her iyilik Allah'ın elindedir. Onu, tercihini doğru yapana verir. İmkânları geniş olan ve her şeyi bilen Allah'tır." (Âl-i İmrân 3/70-73)

Net bir biçimde görüldüğü üzere tasdik gerçekleşmiştir. Ehl-i Kitap, gelen ayetlerin Allah'ın ayetleri olduğuna şahittik edecek derecede gerçeği görmüşlerdir. Buna rağmen kabule yanaşmamaları yeni gelen vahyin kendilerinden olmayan birine verilmesini çekememelerindedir. Bu bilgiyi edindikten sonra "el-birr" ifadesinin yer aldığı diğer ayetlere bakabiliriz:

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالضَّابِرِينَ فِي الْبُنْيَانِ وَالضَّرَّاءَ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"Birr" yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. "Birr"; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a ve nebîlere inanıp güvenen kişinin yaptığıdır. Böyle bir kişi, sevmesine rağmen malını, kendine yakınlığı olanlara, yetimlere, çaresizlere, yolda kalanlara, isteyenlere ve boyunduruk altındakilere verir. Namazı tam kılar ve zekâtı verir. Bunlar anlaşma yaptıkları zaman da yükümlülüklerini yerine getirirler. Baskılara, zorluklara, bir de baskın anında olacaklara karşı dirençli olurlar. Özü sözü doğru olanlar bunlardır. Allah'tan çekinerek korunanlar da bunlardır. (Bakara 2/177)

Ayet "birr" kavramını tanımlaması ve bunu "ısr" kavramının muhtevasını detaylı biçimde tarif ederek yapması bakımından önemlidir. Başlangıcında "birr" in ne olmadığı anlatılırken "yüzü doğu ve batıya dönmek"ten bahsedilmesi konunun kıblenin değiştirilmesi ile ilgisini hemen ortaya koymaktadır. O halde kıblenin tahvili konusunu ve bu konunun tasdik açısından önemini göz önünde bulundurmanız gerekir.

Bilindiği üzere En'âm Suresi 90. ayet gereği nebîmiz ve beraberindeki müminler yeni bir ayetle değiştirilmemiş her konuda, önceki kitapların mensuplarına uyuyorlardı. Bu sebeple namazlarını da Kudüs'teki Beyt-i Makdis'e yönelerek kılıyorlardı. Ancak aşağıdaki ayette de açıkça görüleceği üzere kible değişecekti ve bu değişikliğin gerçekleşeceği Tevrat'ta yazılıydı:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(Ey Nebî,) Yüzünün sık sık göğe döndüğünü görüyoruz. Seni istediğin kıbleye elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir! (Müminler! Siz de) Nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin! KENDİLERİNE KİTAP VERİLENLER İYİ BİLİRLER Kİ BU (DEĞİŞİKLİK), RABLERİNİN GERÇEK HÜKMÜDÜR. Yaptıkları hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz. (Bakara 2/144)

Ayetin başında belirtilen nebîmizin yüzünü sık sık göğe dönmesi ve kıblenin değiştirilmesi yönündeki isteği, İsrailoğulları tarafından bu konuda kendisine baskı ya-

pıldığını göstermektedir. Zira yukarıdaki ayetlerde de gördüğümüz gibi kendi kitaplarında, gelecek olan nebînin kibleyi değiştireceği bilgisi mevcuttu. Bu sebeple nebîmize, "sen kibleyi değiştirmedine göre beklediğimiz nebî olamazsın" şeklinde bir baskı uyguluyor olmaları gerekir. İşte bu baskılar sebebiyle nebîmizin bu değişikliğin bir an evvel gerçekleşmesini istediğini ayetten anlayabiliyoruz. Dolayısıyla kible değişikliği gerçekleştiğinde Kur'ân'ın Tevrat'taki bu bilgiyi de tasdik ettiği anlaşılacak ve İsrailoğulları "ısr" sorumluluklarını yerine getirmek zorunda kalacaklardır. Ve eğer bu sorumluluklarını yerine getirir de gelen elçiye iman edip onu desteklerlerse "birr"i gerçekleştirmiş olacaklardır. Surenin 146. ayeti kiblenin değişeceği konusundaki bilgilerinin ne kadar kesin olduğunu da gözler önüne sermektedir:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Kendilerine Kitap verdiklerimiz bunu (Kâbe'nin tekrar kible olacağını), kendi oğullarını bildikleri gibi bilirler. Ama onların bir takımı bu gerçeği bile bile gizlerler. (Bakara 2/146)

İşte Bakara Suresi'nin yukarıda okuduğumuz 177. ayetinde geçen "birr, yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir" ifadesi bu duruma işaret ediyor olmalıdır. Yani burada, "önemli olan Kabe'ye veya Beyt-i Makdis'e yönelmeniz değil, Tevrat'ta yazanın tasdik edilmiş olmasıdır" denilmek isteniyor. "Eğer bu tasdiki görür de musaddike uyarırsanız "birr" gerçekleşir" denmiş oluyor. O halde İsrailoğulları kiblenin de değişimi ile Kur'ân'ın ellerindeki kitabı tasdik ettiğini görmelerine rağmen konuyu "doğuya ve batıya yönelme"ye indirgemiş ve meselenin özünden uzaklaşarak bahane üretmiş, hedef saptırmaya çalışmış olmalıdır. Nitekim yaptıkları anlaşılacak bu, "konunun özünden sapma" eylemi de Bakara Suresi 42. Ayette gördüğümüz "hakı batılla örtme" ifadesi ile örtüşmektedir. Hatta Bakara Suresi 145. ayet de şöyledir:

وَلَيْنَ آتَيْنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِن آتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

Kendilerine Kitap verilenlere bütün ayetleri (delilleri) getirsen senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlardan hiç biri diğersinin kiblesine de uymaz. Sana gelen bu bilgiden sonra onların isteklerine uyarırsan, yanlış yapanlara karışır gidersin. (Bakara 2/145)

İşte asıl üzerinde durduğumuz Bakara Suresi 177. ayeteki Birr, yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir ifadesi, İsrailoğullarının "birr"i özünden saptırma ve sadece kiblenin değiştirilmesi bağlamında değerlendirmeye gayreti içinde olduklarını vurguluyor olmalıdır. Oysa "birr"i gerçekleştirmenin, Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik eden o bekledikleri kitap olmasıyla, dolayısıyla "ısr" yükü ile olan ilişkisini görmeleri gerektiğini belirtmektedir. Nitekim ayetin devamında "birr" in ne olduğu ortaya konurken aslında yine (yazımızın başında gördüğümüz, Âl-i İmrân Suresi'nin 81. ayetinde tanımlanan) "ısr" yükünün muhtevası anlatılmaktadır. Şöyle ki;

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ (İyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a ve nebîlere inanıp güvenen kişinin yaptığıdır): "Birr"

imanla, yani ayette sayılanlara inanıp güvenme ile ilgili bir kavramdır. Nitekim Âl-i İmrân Suresi 81. ayette gelecek musaddik elçiye ve dolayısıyla tebliğine iman sözü alınmıştır. Ayette rasuller yerine "nebîlere iman" vurgusunun yapılması da tesbitimiz açısından önemlidir. Zira "ısr" yükünün kalkması için ellerindeki kitabı tasdik edecek yeni bir nebî gelmesi yani yeni bir vahiy indirilmiş olması gerekir.^[17] Yine kitaplar yerine Kitab'a (el-kitab) imandan bahsedilmesi aralarında tasdik ilişkisi bulunan tek bir vahye dikkat çekmek için olmalıdır. Ya da önceki kitapları tasdik ve nesh ederek onları da koruması altına alan (musaddik ve müheymin) Kur'ân'dan^[18], bekledikleri "o" kitaptan bahsediliyor olmalıdır.

وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ الرَّقَابِ السَّبِيلَ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ (Böyle bir kişi, sevmesine rağmen malını, kendine yakınlığı olanlara, yetimlere, çaresizlere, yolda kalanlara, isteyenlere ve boyunduruk altındakilere verir): Çok sevilmesine rağmen malın belirtilen yerlere harcanması Âl-i İmrân Suresi 81. ayetteki gelen elçiye yardımın seviyesini ve içeriğini belirtmektedir.

وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ (Namazı tam kılar ve zekâtı verir): Gelen elçiye ve getirdiğine imanın bireysel ve toplumsal göstergesi olması bakımından önemlidir.

وَالْمُؤْفِقِينَ بَعْدَ مَا لَا يَبْغُونَ (Bunlar anlaşma yaptıkları zaman da yükümlülüklerini yerine getirirler): Âl-i İmrân Suresi 81. ayette alınan söz ve o sözün tutulmasına atıf, ayetin bu bölümünde karşımıza çıkıyor. "Birr" kavramını tanımladığını söylediğimiz Bakara Suresi 40. ayetten Birr'in bu özelliğini biliyoruz. Ayrıca "birr" kelimesinin anlam dünyası içinde yer alan "sıdk"ı da hatırlatalım. Böylece ayette "birr" kavramının "ısr" sözünü tutmak

ile ilgili bu terim anlamını bir kez daha kelime anlamıyla irtibatlandırmış oluyoruz.

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ (Baskılara, zorluklara, bir de baskın anında olacaklara karşı dirençli olurlar): Elçiye yardımın her şart ve koşulda olması gerekir. Bakara Suresi 40. ayetteki sadece Allah'tan korkmak ancak bu şekilde olur.

أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (Özü sözü doğru olanlar bunlardır. Allah'tan çekinerek korunanlar da bunlardır): Böylece Bakara Suresi 41. ayetten sonra bir kez daha "birr" kavramı takva ile ilişkilendiriliyor. Kur'an'da muttaki yani takva sahibi olanlar, çok sayıda ayette, yeni bir nebi beklentisi içinde olup kendilerini onu ıskalamaktan koruyan, dikkatli ve müteyakkız bir beklenti içinde olanları ifade etmektedir.^[19] Ayrıca "birr" kelimesindeki "sıdk" yani sözünde doğruluk anlamını bir kez daha hatırlarsak bu ayette "birr"i gerçekleştirenlerin de aynı kelimeyle (sadaku) tanımlandıklarını görmemiz mümkün olur.

"Birr" kelimesinin terim anlamı olarak tesbit ettiğimiz "Allah'a verilen sözün tutulup isr yükünden kurtulmak için gerekenlerin yapılması" şeklindeki manayı destekleyen başka bir ayet de kelimenin geçtiği Âl-i İmrân Suresi'nin 92. ayetidir. Aslında konu bütünlüğünün görülmesi açısından 86. ayetten itibaren okunması gerekir. Biz yazımızın hacmini göz önünde bulundurarak sadece 86. ve 92. ayetleri göreceğiz:

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

İnanıp güvendikten sonra ayeti görmezlikten gelen (kâfir olan) bir topluluğu Allah yola getirir mi? Bunlar, kendilerine açık belgeler gelmiş ve onun gerçekten Allah'ın Elçisi olduğuna şahit olmuş kimselerdir. Allah, yanlışlar içinde olan bir topluluğu yola getirmez. (Âl-i İmrân 3/86)

Ayette, gelen elçinin Allah'ın elçisi olduğuna şahit olacak şekilde kesin bir kanaate sahip oldukları yine üstüne basa basa vurgulanıyor. Böylesine kesin bir bilginin sebebi elbette elçinin ellerindeki kitabı tasdik ediyor olmasındandır. Diğer bir deyişle surenin 81. ayetinde bahsedilen "musaddik rasul" gelmiş ve "isr" yükümlülüğünü yerine getirerek bu yükten kurtulma yani "birr"i gerçekleştirme zamanı gelmiştir. O halde artık 92. ayete geçebiliriz:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

Sevdiğiniz şeylerden hayra harcamadıkça "Birr"e ka-

vuşamazsınız. Yaptığınız her harcamayı bilen Allah'tır. (Âl-i İmrân 3/92)

Âl-i İmrân 81. ayette bahsedilen "isr" yükünün gelecek nebîye yardım etmekle ilgili bölümü bu ayette "sevilen şeyin infak edilmesi" olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim Bakara Suresi 177. ayette de aynı konu, "mala olan sevgisine rağmen harcayan" şeklinde ifade edilmişti. Ayetten sanki İsrailoğullarının mallarından önemsiz, hiçbir yaraya merhem olmayan harcamalar yaparak kendilerini rahatlatmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde

Birr: Allah'a verilen sözün tutulup isr yükünden kurtulmak için gerekenlerin yapılması.

"birr"e nail olamazsınız dendiğine göre "birr"e nail olmak gibi bir amaç güttükleri ortadadır. Yani "isr" yükünden kurtulmak zorunda olduklarını çok iyi bilmektedirler. Ancak bunu göstermelik olarak yaptıkları ve ayetin sonundaki ifadeye göre Allah'ı kandırmaya çalıştıkları da ortadadır. Ayrıca ayetin devamı da İsrailoğullarının tasdiki gördükleri halde nasıl işi yokuşa sürdüklerini göstermesi bakımından önemlidir:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَأَتَلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَمَنْ أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

(Yahudiler dediler ki) Tevrat indirilmeden İsrail'in (Yakub'un), kendine haram ettikleri dışında bütün yiyecekler İsrailoğullarına helaldir. De ki "İddianızda haklıysanız Tevrat'ı getirin de okuyun bakalım." Tevrat'ı okuduktan sonra kendi yalanlarını Allah'a mal edenler yanlış yaparlar. (Âl-i İmrân 3/93-94)

Kur'an'ın En'âm Suresi 146. ayetinde Yahudilere haram kılınmış olanlar sayılmaktadır. Yukarıdaki Âl-i İmrân Suresi'nin ayetlerinden de bu sayılanların Tevrat'ta yazılanlarla aynı olduğunu yani Kur'an'ın Tevrat'ı bu konuda da tasdik ettiğini gören kişilerin kendi uydurdıkları bilgilerle işi yokuşa sürdükleri anlaşılıyor. Yani bir kez daha Bakara Suresi 42. ayette belirtildiği gibi hakka batıl süsü vermektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki ayetlerde Rabbi-

miz bu tavırla "birr"e ulaşamayacaklarını, hem sevdikleri maldan harcayp elçiye destek olmadan hem de tasdiki görüp Kur'ân'a ve gelen elçiye uymadan "ısr" yükünü üzerlerinden atamayacaklarını belirtmiş olmaktadır.

"El-birr" kelimesinin, ortaya koymaya çalıştığımız terim anlamına destek verdiğini düşündüğümüz bir diğer ayet de şöyledir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ وَلَيْسَ الْبُرْ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبُرَّ مِنَ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. "Birr", evlere arkalarından girmeniz değildir. "Birr", Allah'tan çekinerek kendini koruyanın yaptığıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan çekinip korunun ki umduğunuza kavuşasınız". (Bakara Suresi 2/189)

Birr, takva eden kişinin yaptığıdır

Bakara Suresi'nin bu ayetini 183. ayetten itibaren okuduğumuzda görüyoruz ki oruçla ilgili hükümler, "sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı" şeklinde başlıyor, daha sonra birkaç değişiklik bildirilerek oruç ibadeti ile ilgili tüm detaylar anlatılıyor. Böylelikle İsrailoğulları, oruçla ilgili hükümlerin kendi kitaplarında olanı tasdik ettiğini, yapılan değişikliklerin de bir takım konularda kolaylıklar sağlayarak hayırlısı ile nesh şeklinde olduğunu yakinen görmüş oluyorlar. Buna rağmen, tıpkı kible konusunda işi yokuşa sürdükleri gibi burada da hilaller hakkında konuyla ilgisi olmayan ve hiçbir işlerine yaramayacak gereksiz bilgiler almaya çalışıyorlar. Zira ayette yüce Allah, hilaller hakkında gerekli olan kadar bilgiyi verdikten sonra hemen "birr"e vurgu yapıyor. Yani adeta şunu ifade ediyor; "Sizin derdiniz hilaller değil, gerçeği net bir şekilde gördünüz. Kitabınızdaki bilgiler tasdik ve nesh edildi. Eğer gereğini yaparsanız "birr"e ulaşacaksınız. Yani "ısr" yükünü üzerinizden atacak ve yeni nebiye uyacaksınız. Ancak siz evlere arkasından girer gibi konuyu başka yerlere çekiyor, odak noktasın-

dan uzaklaşıyorsunuz." Zira burada yaptıkları hedef saptırma da yine Bakara Suresi 42. ayette sözü edilen "hakkı bâtil ile giydirme" eylemidir.

Ayetin sonunda yine takvaya vurgu yapılması, tezimizi desteklemektedir. Ayrıca ayette "birr" ile takva arasındaki ilişki ortaya konurken ilginç bir üslup kullanılıyor: "birr takvadır" yerine "birr takva eden kişinin yaptığıdır" (الْبُرُّ مَنْ) buyruluyor. Burada yapılan eyleme dikkat çekilmesi önemlidir. Adeta "takva da birr'i gerçekleştirmek üzere hareket eden kişinin fiilidir" şeklinde, takva eyleminin içeriğine işaret eden bir tanım göze çarpmaktadır.

"El-birr" ifadesinin kullanıldığı şu ayet tezimizi destekleyen en önemli ayetlerden biridir:

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

Rabbimiz! Çağrıda bulunan birini işittik; 'Rabbimize inanıp güvenin' diyerek imana çağırıyordu, hemen inandık. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört. Ruhumuzu "Ebrar"ın yanına al. (Al-i İmran 3/193)

"Ebrar" kelimesi "Birr"i gerçekleştirmiş olan kişiler anlamına gelmektedir. Ayette ruhlarının "ebrar" olanlarla birlikte alınması için dua edenlerin bunun için öne sürdükleri sebep tam da anlatmaya çalıştığımız konuyu tanımlamaktadır. Bu kişiler kendilerini Rablerine güvenmeye (الإيمان) çağırarak kişiye uymuş yani "birr"i gerçekleştirmiş kişilerdir. Bu sebeple artık özel bir isimleri vardır: "Ebrar". Ayetin son bölümünden anlıyoruz ki bu kişilerden önce başka "ebrar" olanlar da olmuştur. Bu da çok doğaldır, zira Allah'ın gönderdiği tüm kitaplar arasında benzer bir tasdik ilişkisi bulunmaktadır. Mesela Mâide Suresi 46 ve Tahrîm Suresi 12. ayetlere göre, İsa Aleyhisselam'ın bizzat kendisi, olağanüstü doğumundan dolayı, Tevrat'ı tasdik etmektedir. Yani Tevrat'ta İsa Aleyhisselam'ın doğumu ilgili bilgiler olmak zorundadır. Ayrıca İncil'in kendisi de yine aynı ayete göre Tevrat'ı tasdik eder. Dolayısıyla tüm kitaplarda bir sonra gelecek olan elçiye ve vahye dair bilgiler bulunur ve yeni gelen vahiyler bu bilgileri gerçekleştirerek tasdik ederler. Dolayısıyla Kur'ân'dan önceki tüm kitaplarla ilgili olarak bir "ısr" yükünden ve onun gerçekleştirilmesi anlamında "birr" olgusundan bahsetmek mümkündür. Bunu gerçekleştirenler de "ebrar" olarak ölmüşlerdir.

Ayrıca ayette geçen "o iman" (الإيمان - el-iman) ifadesi Bakara Suresi 177. ayette sıralanmış olan iman edilmesi gereken şeyleri kastediyor olmalıdır.^[20] Ayetin içeriğindeki duayı zihnimizin bir köşesinde tutarak devam edelim.

Yazımızın başında “el-Berr” kelimesinin sadece bir tek ayette Allah’ın isimlerinden biri olarak geçtiğini belirtmiştik. O ayet Tûr Suresi 28. ayettir. Ancak ayetin ilgili olduğu konu 17. ayetten itibaren anlatılmaktadır:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ

Kendini korumuş olanlar (muttakiler) bahçelerde ve nimetler içinde. (Tûr 52/17)

Bundan sonraki ayetlerde muttakilerin yani “takva” sahiplerinin cennette alacakları ikramlar anlatıldıktan sonra 28. ayet gelmektedir:

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ

Daha önce de hep O’na “dua” ederdik. Çünkü O Berr’dir ve Rahim’dir. (Tûr 52/28)

Allah’ın “el-Berr” ismi ile geçtiği bu tek ayette geçmişte dua ettiklerinden bahsedilenler 17. ayette de gördüğümüz gibi “takva” sahibi olan (muttaki) kişilerdir. Yani “ısr” yükünden dolayı beklenti içinde yaşamış kişilerdir. Bir önceki ayetimiz olan Âl-i İmrân Suresi 193. ayette ise “ebbar” olanlarla yani “berr”i gerçekleştirmiş olanlarla birlikte ölmek isteyen kişilerin şu duaları yer almaktaydı: Rabbimiz! Çağırda bulunan birini işittik; **Rabbimize inanıp güvenin’ diyerek imana çağırıyordu, hemen inandık. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört. Ruhumuzu “ebbar”ın yanına al.** İki ayet arasında “berr” kelimesi ile kökteş olan “el-Berr” ve “ebbar” kelimeleri vasıtasıyla bir ilgi kurulmuştur. Yani “berr”i gerçekleştirip cennette “ebbar”ın arasında bulunmak için dua edenler elbette muttaki yani “ısr” yükünü atmak için yeni nebîyi bekleyen takva sahibi kişilerdir. İşte Tûr 28’de de bu duayı ettiklerini söyleyen o kişilere, alacakları o “geniş” karşılığı verecek olan “el-Berr” olan Allah’tır.

Takvalı olan yani tasdik sistemini bilip değerlendirmeye alan ve “ısr” sözünü tutarak “berr”i yerine getirenler manasındaki “ebbar” kelimesinin geçtiği tüm ayetler ahiretle ve cennettekilerle ilgilidir:

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ

Rablerinden çekinerek korunanları (takvalı olanları) ise içlerinden ırmaklar akan bahçeler beklemektedir. Ölmek ve Rableri tarafından ağırılanmak üzere oraya gireceklerdir. Allah katında “Ebrar” için hazırlanan her şey mükemmeldir. (Âl-i İmrân 3/198)

Bu kişiler dünyada “berr”i gerçekleştiren yani gelen yeni elçiye getirdiği kitabın ellerindeki tasdik edici oldu-

ğunu görerek uyan, Allah’a verdikleri sözü tutmuş olan kişilerdir. Hayatlarını bu şekilde tamamlamaları halinde cennette nimetler içerisinde olacaklardır:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

(Ahirette) kâfur katkılı sular “Ebrar”a bir bardakla sunulur. (İnsan 76/5)

Hatırlanacağı üzere yazımızın başında “berr” kelimesinin sözlük anlamını araştırırken Mâide Suresi 2 ve Mucâdele Suresi 9. ayetlerinden bahsetmiştik. Bu ayetlerde “berr” ve “takva” kelimelerinin zıt ifadeleri olarak “ism” (günah) ve “udvan” (düşmanlık) ifadeleri geçiyordu. Yani kelimenin anlamı, zıt anlamları verilerek Rabbimiz tarafından ortaya konmuştu. Rabbimiz bu iki kelimenin (ism ve udvan) farklı formlarını birarada kullandığı bir başka ayette de bu kez “berr”in terim anlamının zıddını anlatmakta ve böylelikle kavram olarak “berr”i doğru anlayıp anlamadığımızın sağlamlasını yapmamıza imkân vermektedir. Şöyle ki;

وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ

Saldırgan (aşırılık yapan - mu’ted - معتد) ve günaha düşkün (esim - الأثيم) olandan başkası o günü yalan saymaz. (Mutaffifin 83/12)

Ayetin devamında, Allah’ın ayetlerini duyunca önceki kitaplarla ilgisini kuran ancak bunu “öncekilerin satırlarında olanlar” şeklinde alaya alanlardan bahsedilmektedir:

إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

Böyle birine ayetlerimiz okunduğu zaman “bunlar öncekilerin satırları!” der. (Mutaffifin 83/13)

Sonraki ayetlerde de bu kişilerin ahirette karşı karşıya kalacakları durumlar anlatıldıktan sonra konumuzla ilgili olan şu ayet gelmektedir:

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ

Sakin ha! Dikkatli olun. “Ebrar”ın kaydı da İlliyyûn’da tutulmaktadır. (Mutaffifin 83/18)

Önceki kitapları bilen ancak Kur’ân’ı görünce aradaki bağlantıyı “öncekilerin satırlarında yazanlar” şeklinde küçümseyerek kurup tasdik ilişkisini görmezlik edenlerin 11-17. ayetleri arasında konu edilmektedir. 18. ayette ise tutumlarını tam tersi şekilde takınan kişiler için “ebbar” (berr sahipleri) ifadesi kullanılmaktadır. Demek ki “ebbar” olanlar tasdik ilişkisini kurup Kur’ân’a uyarak elçiye yardım eden yani üzerlerindeki “ısr” sorumluluğunu yerine getirmiş kişilerdir. Bu da yazımızda

konu edindiğimiz “birr” kavramının Kur’ân’daki terim anlamını teyid eden bir durumdur.

Aynı surede “ebrar” ifadesi bir kez daha kullanılmakta ve bu kişilerin gösterdikleri bu dürüst tutumun karşılığı olarak bildirilmektedir:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ

“Ebrar”, nimetler içinde olurlar. [Mutaffifin 83/22]^[21]

Çalışmamıza ilgi gösterenler için görülmeye değer bir not olarak şunu da ekleyelim: Mutaffifin Suresi 7. ve 18. ayetlerde “ebrar” ifadesinin zıddı olarak “füccar” kelimesi kullanılmaktadır. Aynı zıtlık İnfitar Suresi’nin 13 ve 14. ayetlerinde de çok barizdir. “Füccar” kişiler ise Sâd Suresi’nin 28. ayetinde “muttaki (takva sahibi) olmayanlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu da “birr” kavramı için tesbit ettiğimiz tanımı destekleyen bir durumdur.

Sonuç olarak genel anlamda iyilik olarak bilinen “birr” kelimesi içerdiği “genişleme”, “sıdk” ve “itaat” anlamlarının tamamını Rabbimizin “el-birr” olarak kullandığı özel kavramda barındırmaktadır. Buna göre “birr”, ehl-i kitap olan kişilerin kendi kitaplarına iman etmek suretiyle Allah’a vermiş oldukları sözü tutarak, yükledikleri “ısr” yükünden kurtulmaları anlamındadır. Kelimenin bünyesinde taşıdığı “sıdk” anlamı bu şekilde yerini bulmaktadır. “İsr” yükünü üzerinden atmanın yani “birr”i gerçekleştirmenin şartlarından biri olan musaddik rasule inama ve yardımcı olma görevi de kelimenin “itaat” anlamı ile örtüşmektedir. “Birr”i gerçekleştirecek olanlar, ehl-i kitabın alim ve önder kişileri olacaklarından onların bu tavrı kendilerini önder kabul eden kitleleri de buna mecbur bırakacak ve bir anda büyük kitleler yeni elçiye iman

ederek uyacaklardır. İşte bünyesinde barındırdığı “genişleme” anlamı da “birr”in hayata geçirilmesinin sonucunda ortaya çıkacak olan bu büyük etkisi ile uyumludur. Ayrıca “birr”in gerçekleştirilmemesinin de günah olarak nitelendiğini ilgili ayetlerle görmüştük. O halde “birr”i gerçekleştirmeyen önder ve alim kişiler kendilerini takip eden kitlelerin günahlarını (ism) da üstlenmek gibi bir durumla karşı karşıyadırlar diyebiliriz. Nitekim bu durumu Rasullullah’ın Herakliyas’a gönderdiği mektubun metninde “ism” kelimesi ile görüyoruz. Rasullullah mektupta Herakliyas’u İslâm’a davet ettikten sonra eğer bu daveti kabul etmezse yönetimi altında bulunan Aryusilerin günahını da üstleneceğini belirtmektedir. İlgili bölümün orijinal metni ve çevirisi şöyledir:

فإن توليت فعليك إثم الأريسيين

...ama eğer kaçınırsan, Aryusilerin günahı (ism) da senin üzerine olacaktır.^[22]

Mektupta bahsedilen Aryusiler “ısr” yükünü bilen, gelecek nebîyi beklemekte olan ehl-i kitaptan bir topluluk olmalıdır.

Birr kavramının bugüne kadar olduğu gibi bugün de “iyilik” olarak anlaşılmasına mani bir durum elbette yoktur. Ancak kelimeyi kavramlaştıran Rabbimizin ona yüklediği özel terim anlamını görmemiz ve kavramın Kur’ân’ın kendinden önceki kitapları tasdiki bağlamındaki önemini kavramamız gerekir. Böylelikle bugün hala gelecek nebîyi (mehdi - mesih - İsa beklentisi) beklemekte olan toplumların bekledikleri kişinin çoktan geldiğini, onun Muhammed Aleyhisselam olduğunu, bu kavramlar üzerinden anlatmamız ve doğru bir tebliğ yapmamız mümkün olacaktır.

Allah en doğrusunu bilir.

Notlar

- [1] Aynı sözün İsrailoğullarından da alındığı ile ilgili olarak bkz: Mâide 5/12
- [2] Mâide 5/92, En’âm 6/59-63-97, Yûnus 10/22, İsrâ 17/67-68-70, Neml 27/23, Ankebût 29/65, Rûm 30/41, Lokman 31/32
- [3] Lexicon c:1, s:176 - 178
- [4] Lexicon c:1, s:176 - 178
- [5] Lexicon c:1, s:176 - 178
- [6] Ragıp el-İsfahani - بر - maddesi
- [7] Ragıp el-İsfahani’nin ifadesi şöyledir: ويستعمل البر في الصدق لكونه بعض الخير ويستعمل البر في الصدق لكونه بعض الخير المتوسع ويستعمل البر في الصدق لكونه بعض الخير المتوسع فيه
- [8] Ragıp el-İsfahani - بر - maddesi
- [9] Bakara Sures 2/44-177-189, Al-i İmran Suresi 3/92, Maide Suresi 5/2, Mücadele

- Suresi 58/9
- [10] Tur 52/28
- [11] Âl-i İmrân 3/193-198, İnsan 76/5, İnfitar 82/13, Mutaffifin 83/18-22
- [12] Abese 80/16
- [13] Mümtahine 60/8, Bakara 2/224
- [14] Meryem 19/14-32
- [15] Hadid Suresi 57/28, bu konuda bkz. Kur’ân’ı Anlama Usulü - Dr. Fatih Orum Süleymaniye Vakfı Yayınları - 2. baskı - s:152-164
- [16] Bkz. Hud Suresi 11/1-2. ayetler
- [17] Nitekim iman edilmesi gerekenleri sayan diğer 2 ayette (Nisa 136 ve Bakara 285) nebilere değil rasullere imandan bahsedilir. Çünkü bu iki ayette de hitap zaten üzerlerinde herhangi bir ısr yükü bulunmayan “mümin”leredir. Burada da

- rasul ifadesi kullanılmış olsaydı yeni bir kitap indirilmesi şart olmaz, zaten mevcut olan kitabı tebliğ eden bir elçi anlaşılabilirdi. Nebi ve Rasul kavramları için bkz: Dr. Fatih Orum - “Kur’ân’ın Öğrettiği Kavramlar Serisi - Nebi ve Rasul” - Süleymaniye Vakfı Yayınları
- [18] Maide 5/48
- [19] Hadid Suresi
- [20] Nitekim kıblenin tahvili konusunda Bakara Suresi 143. ayette geçen إيمانكم ifadesi de yine 177. ayette sayılanlara atıf olsa gerektir.
- [21] Benzer bir ayet için bkz: (İnfitar 82/13)
- [22] Hz. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu - s:112 - Prof. Dr. Muhammed Hamidullah - Beyan Yayınları - 1998